

Οι πρόωμοι Σλάβοι στις βυζαντινές πηγές του 6ου αιώνα. Τα προβλήματα των πρώτων αναφορών

Οι πρόωμοι Σλάβοι (οι Σκλαβηνοί και οι Άντες) εμφανίσθηκαν στον Κάτω Δούναβη πιθανότατα στον πρώιμο 6ο αιώνα. Τα σλαβικά φύλα που εγκαταστάθηκαν βόρεια του Κάτω Δούναβη και επιδίδονταν σε επιθέσεις νότια του ποταμού ήταν εκείνα με τα οποία ήλθαν αρχικά σε επαφή οι Βυζαντινοί. Οι πρώτες επαφές είχαν ως αποτέλεσμα και την παράθεση σχετικών μαρτυριών στις βυζαντινές πηγές, όπως ο Ιορδάνης, ο Προκόπιος και ο Ψευδοκαιοσάριος, στις οποίες αντικατοπτρίζεται η τυπική εικόνα ενός βαρβαρικού λαού με τη χρήση κοινών τόπων της ελληνικής και ρωμαϊκής εθνογραφίας (βιαιότητα, στρατιωτική ικανότητα, απλότητα, πολεμικό πνεύμα κ. ά.)¹.

Ο γοτθικής καταγωγής Ιορδάνης, που έζησε στην Κωνσταντινούπολη, συνέταξε τα *Getica* περί το 551. Οι μαρτυρίες στα κεφ. 34 και 119 των *Getica* για τους Venethi αποτελούν μέρος της

---

¹ Γ. Καρδαράς, *Οι Άντες. Ιστορία και πολιτισμός (4ος-8ος αι.)* [ΕΙΕ/ΠΕ, Μονογραφίες 16], Αθήνα 2016, 47. Για την εικόνα των «βαρβάρων», βλ. A. Gillett, «The Barbarian: The Allien in Antiquity», *Ancient History* 34/1 (2004), 1-9. Του ιδίου, «The Mirror of Jordanes: Concepts of the Barbarian, Then and Now», Ph. Rousseau (επιμ.), *A Companion to Late Antiquity*. Blackwell Companions to the Ancient World, Chichester 2009, 392-408. M. Boletsi, *Barbarism and Its Discontents*, κεφ. 3 (It's all Greek to me: The Barbarian in History), Stanford 2013, 63-114. A. Kaldellis, *Ethnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature*, Philadelphia 2013, 1-25. Για τους πρόωμους Σλάβους ειδικότερα, βλ. F. Curta, «Slavs in Fredegar and Paul the Diacon: Medieval Gens or «Scourge of God»? Early Medieval Europe 6/2 (1997), 141-167. Του ιδίου, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge 2001, 36-51, 59-61, 69-70. ΑΙ. Μ. Ρεβάνογλου, Γεωγραφικά και εθνογραφικά στοιχεία στο έργο του Προκοπίου Καισαρείας [Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών. Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 39], Θεσσαλονίκη 2005, 201, 205-208, 218-223, 240-244.

συζήτησης για την καταγωγή των Σλάβων και κατ'επέκταση την εθνογένεση και τον εντοπισμό της αρχικής τους πατρίδας, καθώς ο Ιορδάνης «ανακαλύπτει» εκ νέου έναν λαό γνωστό από μαρτυρίες συγγραφέων του 1ου και 2ου αιώνα μ.Χ., όπως ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, ο Τάκιτος και ο Πτολεμαίος. Σε γενικές γραμμές, οι συγγραφείς αυτοί, όπως και ο Ιορδάνης, τοποθετούν τους Venethi στην περιοχή του ποταμού Βιστούλα. Οι μαρτυρίες του Ιορδάνη είναι στην πραγματικότητα αντιφατικές, καθώς στο κεφ. 34 αναφέρει ότι στην εποχή του το όνομα των Venethi είχε περάσει σε άλλα φύλα (Σκλαβηνοί και Άντες) ενώ στο κεφ. 119 ότι στους Venethi συμπεριλαμβάνονται τα ονόματα τριών λαών (Venethi, Άντες και Σκλαβηνοί), οι οποίοι έχουν κοινή καταγωγή. Στην πρώτη περίπτωση φαίνεται ότι τα ονόματα Σκλαβηνοί και Άντες χρησιμοποιούνται τον 6ο αιώνα αντί εκείνου των Venethi, ενώ στη δεύτερη υπάρχει μία ομάδα διακριτών λαών, οι Venethi, οι Άντες και οι Σκλαβηνοί, με το όνομα των Venethi (που φαίνεται ότι υφίστανται ακόμη) να χρησιμοποιείται και ως δηλωτικό ολόκληρης της ομάδας. Σε αυτό το πλαίσιο έχουν διατυπωθεί ποικίλες ερμηνείες για την ταυτότητα των Venethi, την ταύτισή τους με κλάδους των πρόωμων Σλάβων ή αρχαιολογικούς πολιτισμούς².

Κατά την άποψή μας είναι ορθή η προσέγγιση του F. Curta ότι ο Ιορδάνης χρησιμοποίησε χαρτογραφικό υλικό και πληροφορίες που δεν ανταποκρίνονταν στα δεδομένα της εποχής του, αφού οι Venethi είχαν ήδη εκλείψει, προκειμένου να προσδιορίσει την καταγωγή και

---

² Ιορδάνης, *Getica* (De origine actibusque Getarum), έκδ. Th. Mommsen, *Iordanis, Romana et Getica* [MGH AA V/1], 53-138, V 34, 62-63. Στο ίδιο, XXIII 119, 88-89. R. Werner, «Zur Herkunft der Anten. Ein ethnisches und soziales Problem der Spätantike», W. Eck – H. Galsterer – H. Wolff (επιμ.), *Studien zur Antiken Sozialgeschichte. Festschrift F. Vittinghoff*, Köln – Wien 1980, 573-595, εδῶ 578, 590. G. Schramm, «Venedi, Antes, Slaveni, Sclavi: Frühe Sammelbezeichnungen für slawische Stämme und ihr geschichtlicher Hintergrund», *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 43 (1995), 161-200, εδῶ 169. F. Curta, «Hiding Behind a Piece of Tapestry: Jordanes and the Slavic Venethi», *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47 (1999), 321-340, εδῶ 324-325. Γ. Καρδαράς, Άντες, 31-38. Του ιδίου, *Εθνογένεση και επέκταση των πρόωμων Σλάβων στον ευρωπαϊκό χώρο (5ος-7ος αι.)*. Επισκόπηση της έρευνας [ΠΕ/ΕΙΕ, Ψηφιακές Εκδόσεις 09], Αθήνα 2020, 45-49.

την αρχική πατρίδα των Σλάβων, καθώς και του R. Werner ότι η «επινόηση» των Venethi οφείλεται στο γεγονός ότι τον 6ο αιώνα οι Βυζαντινοί δεν μπορούσαν να διακρίνουν γλωσσικά ή πολιτισμικά τους Αλανούς από τους Σλάβους και για τον λόγο αυτό ο Ιορδάνης αναζήτησε στους Venethi τους προγόνους των Σκλαβηνών και των Αντών. Κατά την άποψή μας, και λαμβάνοντας υπόψη τη γοθτική καταγωγή του Ιορδάνη, φαίνεται ότι αυτός προτιμούσε να στηριχθεί σε μαρτυρίες ομοεθνών του, όπως ο Κασσιόδωρος, και να προβάλλει με αυτό τον τρόπο την αυθεντία της γοθτικής έναντι της «επίσημης» βυζαντινής ιστοριογραφίας, εκπρόσωπος της οποίας ήταν ο Προκόπιος. Το ενδεχόμενο αυτό θα μπορούσε να σχετίζεται με έναν «ευσεβή πόθο» του ίδιου του συγγραφέα να θεμελιώσει ιστοριογραφικά έναν κοινό τόπο μέσω της χρήσης και ταύτισης του εθνωνύμιου Venethi με τους Σλάβους, αντίστοιχο με το εθνωνύμιο Σκύθες για τους νομαδικούς λαούς, το οποίο θα αντικαθιστούσε εθνωνύμια της «επίσημης» ιστοριογραφίας, όπως Σκλαβηνοί, Γέτες κ.ά.³ Σε κάθε περίπτωση, το όνομα των Venethi στο έργο του Ιορδάνη φαίνεται ότι αποτέλεσε κοινό τόπο στη μετέπειτα δυτική ιστοριογραφία, καθώς από τα μέσα του 7ου αιώνα και εξής παρατηρείται σε δυτικές πηγές, εκτός από τα ονόματα Sclavi και Sclaveni, η χρήση ονομάτων όπως Winedi, Veneti κ.ά. για τους Σλάβους⁴. Για τον Ιορδάνη σημειώνουμε ακόμη, και σε ό,τι αφορά στον χώρο εγκατάστασης των Σκλαβηνών, ότι αυτός προσδιορίζεται μεταξύ του Βιστούλα, του Δνεύστερου και του Κάτω Δούναβη, με άγνωστη τη θέση του αιγιματικού lacus Mursianus. Για τους Σκλαβηνούς αναφέρει επίσης ότι ζουν σε δάση και έλη⁵. Η αναφορά του επίσης σε βασιλιά

---

³ R. Werner, *Herkunft*, 589-590. F. Curta, *Jordanes*, 331, 334-336. Γ. Καρδαράς, *Αντες*, 43-44. Του ίδιου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 49-50.

⁴ F. Curta, *Jordanes*, 321, 336-337. P. M. Barford, *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, New York 2001, 28-29. Γ. Καρδαράς, *Αντες*, 44. Του ίδιου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 51.

⁵ R. Werner, *Herkunft*, 578. G. Schramm, *Venedi*, 169-170. F. Curta, *Jordanes*, 324-326. P. M. Barford, *Early Slavs*, 35, 50. Γ. Καρδαράς, *Αντες*, 49. Του ίδιου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 57.

και ανώτατους αξιωματούχους στους Άντες κατά τον 4ο αιώνα αντικρούει τα όσα γνωρίζουμε από τον Προκόπιο και τον Μαυρικό⁶.

Η εθνογραφική διήγηση του Προκοπίου στο *Ὑπὲρ τῶν πολέμων* για τους πρώιμους Σλάβους, που χρονολογείται στο 551/52, είναι η πρώτη συγκροτημένη μαρτυρία για τα ήθη και τα έθιμά τους, ενώ μία δεύτερη και πιο λεπτομερής εθνογραφική διήγηση απαντά περίπου μισό αιώνα αργότερα, στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικού. Ο Προκόπιος, όπως και ο Ιορδάνης, εκλαμβάνει τους Σκλαβηνούς και τους Άντες ως κλάδους του ίδιου λαού, πάντα όμως διακριτούς μεταξύ τους καθώς αυτοί είχαν διαμορφώσει μία ιδιαίτερη ταυτότητα. Ο Προκόπιος αποδίδει και στους δύο λαούς πολλά κοινά στοιχεία, μεταξύ άλλων, τη γλώσσα, τον τρόπο ζωής, την πολεμική τέχνη και τις λατρείες. Η περιγραφή του Προκοπίου αφορά στους Σλάβους περίπου από το 530 έως το 550, και πιθανή πηγή του θεωρούνται οι Σλάβοι στρατιώτες που υπηρέτησαν ως μισθοφόροι ή υπόσπονδοι στον βυζαντινό στρατό⁷.

Για την πολιτική οργάνωση των πρώιμων Σλάβων, ο Προκόπιος χρησιμοποιεί τη λέξη δημοκρατία, η οποία δεν έχει την κλασική της έννοια αλλά υποδηλώνει ότι στους διεσπασμένους σε μικρές φυλές πρώιμους Σλάβους απουσίαζε η κεντρική-μοναρχική εξουσία. Η λέξη αντιδιαστέλλει την αταξία και τον μη υποκείμενο σε νόμους τρόπο ζωής στον βαρβαρικό κόσμο, με τον αυτοκρατορικό θεσμό και τους νόμους του ρωμαϊκού κράτους. Με αυτό το δεδομένο, η πρώιμη σλαβική κοινωνία, με την υποτυπώδη πολιτειακή της οργάνωση και τον πολυμερισμό της εξουσίας, έχει χαρακτηριστεί από τους μελετητές ως ακέφαλη, κατακερματισμένη, κ.ά. Ο Προκόπιος χρησιμοποιεί τη λέξη λαμβάνοντας πιθανόν υπόψη μαρτυρίες

---

⁶ Ιορδάνης, *Getica*, XLVIII 247, 121. G. Schramm, *Venedi*, 169. M. Kazanski, «Les relations entre les Slaves et les Goths du IIIe au Ve siècle: l'apport de l'archéologie», *Revue des Études Slaves* 65/1 (1993), 7-20, εδώ 13-14. F. Curta, *Jordanes*, 325. Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 56-57.

⁷ Προκόπιος, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων*, έκδ. J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. 1-2 (*De Bellis*), *Λειψία* 1962-1963, VII, 14. 22-30, 357-358. Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 49, 53-54.

αρχαίων συγγραφέων για την έλλειψη πολιτικών θεσμών στους «βαρβάρους» καθώς και την πραγματικότητα της εποχής του, συνδέοντας τη δημοκρατία με τους Βυζαντινούς δήμους και τις ταραχές που προκαλούσαν⁸. Παρεμφερή αρνητική έννοια με τη δημοκρατία έχει στον Μαυρίκιο η λέξη *ἀναρχία*⁹, ενώ και ο Ψευδοκαισάριος χαρακτηρίζει τους πρώιμους Σλάβους ως *ἀνηγεμόνευτους*¹⁰. Στην περιγραφή για τις λατρείες και τις θυσίες απουσιάζει κατά τη γνώμη μας μία σαφής αναφορά σε ανθρωποθυσίες, οι οποίες επιβεβαιώνονται από δυτικές πηγές και σχετικά ευρήματα. Ως αντανάκλαση των ειδωλολατρικών τελετών των Σλάβων έχει θεωρηθεί η λεπτομερής περιγραφή του Προκοπίου για τον απάνθρωπο τρόπο εξόντωσης των κατοίκων της Τόπειρου, αρχικά με ανασκολοπισμό, στη συνέχεια με κτυπήματα ροπάλου στο κεφάλι και τέλος η ρίψη τους στην πυρά μαζί με ζώα¹¹. Για τον τύπο κατοικίας, δεν είναι σαφές εάν με τη λέξη *καλύβες* ο Προκόπιος εννοεί τις τυπικές ημιυπόγειες κατοικίες των πρώιμων Σλάβων ή αναφέρεται σε σιηνές νομαδικού τύπου¹².

---

⁸ Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14, 22, 357: *τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων αἰεὶ τὰ τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται*. Γ. Καρδαράς, *Ἄντες*, 79-81. Του ιδίου, «A Re-Approach of Procopius' Ethnographic Account on the Early Slavs», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 27 (2017), 239-257, εδῶ 250-252.

⁹ Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, ἐκδ. G. T. Dennis - E. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikios* [CFHB, Series Vindobonensis17], Wien 1981, IX, 3. 312, 6-7: *Εἰ γὰρ καὶ πλείους εἰσὶν, ἀλλ' οὖν ἄτακτοι καὶ ἀναρχοὶ, ὥσπερ Σκλάβοι καὶ Ἄνται...* Γ. Καρδαράς, *Ἄντες*, 81. Του ιδίου, *Ethnographic Account*, 252.

¹⁰ Βλ. παρακάτω, ὑποσ. 21.

¹¹ Βλ. διεξοδικά, E. R. Luján, «Procopius, De bello Gothico III 38. 17-23: a description of ritual pagan Slavic slayings?», *Studia Mythologica Slavica* 11 (2008), 105-112. G. Kardaras, «Sacrifices and funerary customs in the religious context of the Early Slavs», M. B. Panov (επιμ.), *Religion. Proceedings of the 8th International Symposium "Days of Justinian I"*, Skopje, 13-14 November, 2020, Skopje 2021, 60-73. Βλ. επίσης, Γ. Καρδαράς, *Ἄντες*, 63.

¹² Προκόπιος, *Ἰπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14, 24, 358: *οἰκοῦσι δὲ ἐν καλύβαις οἰκτραῖς διεσκηνημένοι πολλῶ μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀμείβοντες δὲ ὡς τὰ πολλὰ τὸν τῆς ἐνοικήσεως ἕκαστοι χῶρον*. Γ. Καρδαράς, *Ἄντες*, 128. Του ιδίου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 62.

Οι κοινοί τόποι αφορούν επίσης τον οπλισμό και τη στρατιωτική οργάνωση των πρώιμων Σλάβων, καθώς ο Προκόπιος φαίνεται να ακολουθεί το «στρατιωτικό στερεότυπο» της Αρχαιότητας: οι δυτικοί βάρβαροι, όπως οι Γερμανοί, πολεμούν πεζοί και οι ανατολικοί, όπως οι νομάδες, έφιπποι. Η απλοϊκή εικόνα των Σλάβων στρατιωτών, με τον φτωχό οπλισμό, και κατ' επέκταση με τη μικρή ισχύ που αυτός συνεπάγεται, φαίνεται να αναιρείται από μαρτυρίες του ίδιου του Προκοπίου στο *Υπέρ τῶν πολέμων*, όπου αναφέρεται επικράτηση των Σλάβων επί των Βυζαντινών σε ανοικτή μάχη ή η άλωση οχυρωμένων πόλεων, όπως η Τόπειρος. Για αυτές τις αντιφάσεις προβάλλεται ως ερμηνεία το ότι οι Βυζαντινοί συγγραφείς, έχοντας υπεροπτική στάση απέναντι στους βαρβαρικούς λαούς, δεν ήθελαν να αποδώσουν το καλό επίπεδο της πολεμικής τέχνης και της στρατιωτικής τους οργάνωσης¹³. Με αφορμή επίσης την κατάληψη της θρακικής πόλης Τόπειρου από τους Σλάβους το 550, ο Προκόπιος παρέχει πρόσθετες πληροφορίες για τον οπλισμό των Σλάβων, αναφέροντας τη χρήση τόξων από αυτούς καθώς και ροπάλων για τη δολοφονία των αιχμαλώτων κατοίκων¹⁴. Η αναφερόμενη ένδεια στον οπλισμό δεν επιβεβαιώνεται ούτε από τα αρχαιολογικά ευρήματα (ακόντια, λόγχες, βέλη, τσεκούρια και αντικείμενα ιπποσκευής)¹⁵. Ένα επιπλέον ζήτημα είναι η χρήση των αλόγων και ο σχηματισμός μονάδων ιππικού στους Σλάβους, καθώς ο ίδιος ο Προκόπιος αναφέρει την αποστολή Σλάβων ιππέων στην Ιταλία κατά τη διάρκεια του Οστρογοθικού πολέμου. Αμφίβολη ωστόσο πιστεύουμε ότι είναι η άποψη του M. Kazanski για τη διαμόρφωση επαγγελματιών

---

¹³ Προκόπιος, *Υπέρ τῶν πολέμων*, VII, 14. 25, 358: *ἐς μάχην δὲ καθιστάμενοι πεζῇ μὲν ἐπὶ τοὺς πολεμίους οἱ πολλοὶ ἴασιν ἀσπίδια καὶ ἀκόντια ἐν χερσὶν ἔχοντες, θώρακα δὲ οὐδαμῇ ἐνδιδύσκονται*. T. Živković, *Forging Unity. The South Slavs Between East and West: 550-1150*, Belgrade 2007, 51, 55-56. Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 60-61. Του ίδιου, *Ethnographic Account*, 246-247.

¹⁴ Βλ. παραπάνω, υποσ. 11.

¹⁵ M. Kazanski, «L'armement Slave du Haut Moyen-Age (Ve-VIIe siècles). Á propos des chefs militaires et des guerriers professionnels chez les anciens Slaves», *Přehled Výzkumu* 39 (1995-1996), 197-236, ἐδῶ 199-204. Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 72-73. Του ίδιου, *Ethnographic Account*, 247-248.

στρατιωτών και στρατιωτικής αριστοκρατίας στους Σλάβους ήδη από τα μέσα του 6ου αιώνα¹⁶.

Αναφορικά με την ενδυμασία, οι αναφορά σε αναξυρίδες (περισκελίδες ή ένα είδος στενού παντελονιού), παραπέμπει εξίσου σε βαρβαρική ενδυμασία και έχει μειωτικό περιεχόμενο¹⁷. Σε πρότυπα για τους βόρειους βαρβάρους ανήκουν και η μαρτυρίες για τη σωματική διάπλαση και το ανοικτό κόκκινο χρώμα του δέρματος και των μαλλιών. Αν και ο Προκόπιος γνώρισε από κοντά τους Σλάβους, η περιγραφή του για τα φυσικά χαρακτηριστικά συσχετίζεται με μαρτυρίες όπως του Αμμιανού Μαρκελλίνου για τους Αλανούς ή του Ηροδότου για τους Βουδίνους¹⁸. Εντύπωση προκαλεί και η συσχέτιση των Σλάβων με τους νομαδικούς λαούς, όπως οι Ούννοι και οι Μασαγέτες, αναφορικά με τις σκληρές συνθήκες διαβίωσης, τη ρυπαρότητα και τον χαρακτήρα, με ορισμένες μάλιστα αντιφάσεις, κατά την άποψή μας, ως προς την πονηρία και την κακία. Πιθανότατα, σε αυτό το πλαίσιο ο Προκόπιος διακρίνει στους Σλάβους έναν ακόμη νομαδικό λαό που μετανάστευσε προς την Ευρώπη¹⁹. Ποικίλες υποθέσεις απαντούν και για την ετυμολογία ή τη σημασία του

---

¹⁶ M. Kazanski, *L'armement Slave, 197-198*, 207. Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 74-76. Του ιδίου, *Ethnographic Account*, 248-250. Για τα ζητήματα στρατιωτικού ενδιαφέροντος, βλ. επίσης Γ. Καρδαράς, «Η πολεμική τέχνη των πρώιμων Σλάβων (ΣΤ' - Ζ' αι.)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 18 (2008), 185-205.

¹⁷ Προκόπιος, *Ἐπιτομὴ τῶν πολέμων*, VII, 14. 26, 358: *τινὲς δὲ οὐδὲ χιτῶνα οὐδὲ τριβῶνιον ἔχουσιν, ἀλλὰ μόνας τὰς ἀναξυρίδας ἐναρμοσάμενοι μέχρι ἐς τὰ αἰδοῖα...* Γ. Καρδαράς, *Ethnographic Account*, 245.

¹⁸ Προκόπιος, *Ἐπιτομὴ τῶν πολέμων*, VII, 14. 27, 358: *οὐ μὴν οὐδὲ τὸ εἶδος ἐς ἀλλήλους τι διαλλάσσουσιν. εὐμήκεις τε γὰρ καὶ ἄλκιμοι διαφερόντως εἰσὶν ἅπαντες, τὰ δὲ σώματα καὶ τὰς κόμας οὔτε λευκοὶ ἐσάγαν ἢ ξανθοὶ εἰσὶν οὔτε πη ἐς τὸ μέλαν αὐτοῖς παντελῶς τέτραπται, ἀλλ' ὑπέρυθροὶ εἰσὶν ἅπαντες.* Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 40 υποσ. 94, 60. Του ιδίου, *Ethnographic Account*, 245.

¹⁹ Προκόπιος, *Ἐπιτομὴ τῶν πολέμων*, VII, 14. 28, 358: *διαίταν δὲ σκληρὰν τε καὶ ἀπημελημένην, ὥσπερ οἱ Μασσαγῆται, καὶ αὐτοὶ ἔχουσι, καὶ ῥύπου ἥπερ ἐκείνοι ἐνδεδεχέστατα γέμουσι, πονηροὶ μὲντοι ἢ κακοῦργοι ὡς ἦκιστα τυγχάνουσι ὄντες, ἀλλὰ κὰν τῷ ἀφελεῖ διασώζουσι τὸ Οὐννικὸν ἦθος.* Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 60. Του ιδίου, *Ethnographic Account*, 245.

ονόματος Σπόροι, που μάλλον σχετίζεται με την προφορική παράδοση²⁰.

Η μαρτυρία του Ψευδοkaisαρίου, ενός μονοφυσίτη μοναχού, εκλαμβάνεται συχνά στο παρελθόν ως η παλαιότερη για τους πρώιμους Σλάβους και επικρατούσε η άποψη ότι το έργο του συντάχθηκε γύρω στο 540. Νεότερες προσεγγίσεις όμως διακρίνουν τα ίχνη των μαρτυριών του Προκοπίου και το χρονολογούν περί το 560. Αναφερόμενος στους Σκλαβηνούς, ο Ψευδοkaisαρίος δίνει έμφαση σε έθιμα τα οποία υποδηλώνουν βαρβαρότητα και κατώτερο πολιτισμικό επίπεδο, όπως π.χ. η βρεφοκτονία, η δολοφονία των ηγεμόνων και η λυκανθρωπία. Ειδικά για τη δεύτερη, η πληροφορία του Ψευδοkaisαρίου συσχετίστηκε από τον Φ. Μαλιγκούδη με τη μαρτυρία του Ηρόδοτου για τους Νευρούς και επιχειρήθηκε η ιστορική σύνδεση των τελευταίων με τους πρώιμους Σλάβους. Ο ίδιος μελετητής επίσης, όπως προηγουμένως και ο I. Duichev, ταύτισε τους αναφερόμενους στο απόσπασμα Φυσωνίτες με τους Άντες.

Σχετικά με το έθιμο να καταβροχθίζουν οι άνδρες το γάλα των γυναικών και να μιμούνται τις κραυγές των λύκων, ο Φ. Μαλιγκούδης, υποστηρικτής σε γενικές γραμμές της αξιοπιστίας του Ψευδοkaisαρίου, θεώρησε ότι δεν πρόκειται για κοινούς τόπους, αλλά για αυθεντικές πληροφορίες και, στηριζόμενος στο τοπωνυμικό υλικό που σχετίζεται με σλαβικές εγκαταστάσεις στον ελλαδικό χώρο, εξέτασε προφορικές παραδόσεις οι οποίες αφορούν σε δαιμόνια που κλέβουν το γάλα ή προκαλούν ζημιές στα κοπάδια. Επίσης, ερμήνευσε την πληροφορία για την κραυγή των λύκων ως σχετιζόμενη με τα ήθη και έθιμα των Σλάβων, στην προκειμένη περίπτωση με τη λυκανθρωπία και τις συνακόλουθες μεταμφιέσεις. Ωστόσο, οι παραδόσεις γύρω από την κλοπή του γάλακτος εντοπίζονται ήδη στον Ηρόδοτο, ο οποίος αναφέρει ότι οι Σκύθες τύφλωναν τους δούλους τους

---

²⁰ Προκόπιος, *Ὑπὲρ τῶν πολέμων*, VII, 14, 29, 358: *καὶ μὴν καὶ ὄνομα Σκλαβηνοῖς τε καὶ Ἄνταις ἐν τῷ ἀνέκαθεν ἦν. Σπόρους γὰρ τὸ παλαιὸν ἀμφοτέρους ἐκάλουν, ὅτι δὴ σποράδην, οἶμαι, διεσκηνημένοι τὴν χώραν οἰκοῦσι. διὸ δὴ καὶ γῆν τινα πολλὴν ἔχουσι*. Γ. Καρδαάς, *Ἄντες*, 59. Του ίδιου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 51.

για να μην κλέβουν το γάλα. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του I. Duichev, ο Ψευδοκαισάριος προσάρμοσε στους πρώιμους Σλάβους μία περιγραφή του Βαρδεσάνη (154-222 μ.Χ.) για τους Ινδούς και τους Πέρσες, όπου καταγράφεται και η ανθρωποφαγία των πρώτων, και γενικότερα για το υπό συζήτηση απόσπασμα του Ψευδοκαισαρίου διατυπώνει το συμπέρασμα ότι οι μαρτυρίες για τους Σλάβους «δεν είναι τίποτε άλλο από μία παραλλαγή των αρχαίων μύθων για τους Γέτες, τους Θράκες και τους Δάκες». Άλλος ένας κοινός τόπος στην περιγραφή του Ψευδοκαισαρίου ο οποίος παραπέμπει στις πληροφορίες του Ηροδότου, είναι η συνήθεια των Σκυθών (μετέπειτα και άλλων νομαδικών λαών) να σκοτώνουν τον ηγεμόνα τους, όπως στην περίπτωση του Σκύλη, ο οποίος έκλινε προς τα ελληνικά ήθη. Κατά την άποψή μας τέλος, είναι άστοχη και η ταύτιση των Φυσωνιτών με τους Άντες, αφού στον Ψευδοκαισάριο υπάρχει εμφανής διαφοροποίηση των Σκλαβηνών και των Φυσωνιτών ως προς τα ήθη και έθιμα, γεγονός που αντικρούει περισσότερο αξιόπιστες πηγές, όπως ο Προκόπιος και ο Μαυρίκιος για τα κοινά τους χαρακτηριστικά, καθώς και τα σχετικά αρχαιολογικά ευρήματα. Από την εξέταση του αποσπάσματος οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι Φυσωνίτες πρέπει να ταυτισθούν με τους τοπικούς χριστιανικούς πληθυσμούς στον Κάτω Δούναβη²¹.

---

²¹ Καισάριος, *Διάλογοι Τέσσαρες*, έκδ. J. P. Migne [PG 38], Παρίσι 1962, II 110, 985: *πῶς δ' ἐν ἐτέρῳ τμήματι ὄντες οἱ Σκλαυηνοὶ καὶ Φυσωνῖται, οἱ καὶ Δανούβιοι προσαγορευόμενοι, οἱ μὲν γυναικομαστοβοροῦσιν ἡδέως, διὰ τὸ πεπληρῶσθαι τοῦ γάλακτος, μῶν δίκην τοὺς ὑποτίθους ταῖς πέτραις ἐπαράττοντες· οἱ δὲ καὶ τῆς νομίμης καὶ ἀδιαβλήτου κρεωβορίας ἀπέχονται; καὶ οἱ μὲν ὑπάρχουσιν ἀνθάδεις, αὐτόνομοι, ἀνηγεμόνευτοι, συνεχῶς ἀναιροῦντες, συνεσθιόμενοι ἢ συνοδεύοντες, τῶν σφῶν ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα, ἄλωπεκας καὶ τὰς ἐνδρῦμους κάττας καὶ μονιούς ἐσθιόντες, καὶ τῆ λύκων ὠρυγῆ σφᾶς προσκαλούμενοι· οἱ δὲ καὶ ἀδδηφαγίας ἀπέχονται, καὶ τῷ τυχόντι ὑποταττόμενοι καὶ ὑπέικοντες;* I. Duichev, «Le témoignage du Pseudo-Césaire sur les Slaves», I. Duichev, *Medioevo Bizantino-slavo 1* [Saggi di Storia Politica e Culturale], Ρώμη 1965, 23-43. Φ. Μαλιγκούδης, *Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος των Σλάβων* [Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών 8], Θεσσαλονίκη 1997 (Δεύτερη έκδοση επαυξημένη), 151-160. T. Živković, *Forging Unity*, 32. Γ. Καρδαράς, Άντες, 63-67. Για την πραγμάτευση του σχετικού αποσπάσματος, βλ. επίσης G. Kardaras, «Pseudo-Caesarius on the early Slavs? A reconsideration from the cultural point of view», στο: D. Grigorov et al. (επιμ.), *The Thirteenth International Slavic*

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, η αμφιλεγόμενη αναφορά του Ιορδάνη στους Venethi προκάλεσε έντονη συζήτηση γύρω από την πιθανή ταυτότητά τους με τους προγόνους των πρώιμων Σλάβων, άποψη που πιστεύουμε ότι είναι άτοπη, όπως και εκείνη για την επιβίωσή τους έως τον 6ο αιώνα. Αρκετά προβλήματα επίσης εμφανίζουν οι μαρτυρίες του Ιορδάνη για βασιλιά στους Άντες τον 4ο αιώνα και οι πιθανές ταυτίσεις του *lacus Mursianus*²². Σε ό,τι αφορά στον Προκόπιο, διακρίνουμε στη διήγησή του πρότυπα της αρχαίας Εθνογραφίας, όπου πραγματικά και μυθικά στοιχεία αναμειγνύονται για να παρουσιάσουν την εικόνα ενός συγκεκριμένου λαού στο κοινό. Παρά την αποδοχή αυτής της πραγματικότητας, αρκετοί μελετητές θεωρούν αξιόπιστες τις μαρτυρίες του για τους πρώιμους Σλάβους στηριζόμενοι και στο γεγονός της προσωπικής του εμπειρίας. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τον R. Benedicty, «οι τόποι και οι θεωρήσεις της αρχαίας ιστοριογραφίας επηρέασαν τη μορφή και το ύφος αλλά όχι το πλαίσιο των μαρτυριών». Από τη δική μας πλευρά, διατυπώνουμε επιφυλάξεις σχετικά με την αξιοπιστία της εθνογραφικής παρέκβασης του Προκοπίου για τους πρώιμους Σλάβους, επισημαίνοντας αρχικά ότι απουσιάζουν λεπτομέρειες για την καθημερινή ζωή ή τα ταφικά έθιμα. Αν και ο Προκόπιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της παρουσίας των Σλάβων στον βυζαντινό στρατό, η εθνογραφική του διήγηση μάλλον δεν προσφέρει μία αυθεντική εικόνα γύρω από τους Σλάβους στα μέσα του 6ου αιώνα, καθώς προσαρμοσε τη σχετική με αυτούς περιγραφή στα παραδοσιακά εθνογραφικά πρότυπα για τους βόρειους βαρβάρους. Η διήγησή του φαίνεται «απομονωμένη» από το υπόλοιπο περιεχόμενο του *Ὑπὲρ τῶν πολέμων* και είναι περισσότερο ένα είδος «γενικού οδηγού για τους βόρειους βαρβάρους» παρά ένα αυθεντικό

Studies Conference, Sofia University St. Kliment Ohridski, April 21–23th 2016, τόμ. 2 (*Antropologija Literaturoznania*), Veliko Tarnovo 2017, 89-97.

²² Βλ. σχετικά, A. Madgearu, «About Lacus Mursianus (Jordanes, *Getica* 30 and 35)», *Byzantinoslavica* 58/1 (1997), 87-89. Γ. Καρδαράς, Άντες, 45-46. Του ίδιου, Πρώιμοι Σλάβοι, 50-51. Βλ. επίσης παραπάνω, υποσ. 5-6.

απόσπασμα για τους πρώιμους Σλάβους, αφού στην πραγματικότητα ανέμειξε πληροφορίες για τους νομάδες και τους γερμανικούς λαούς²³.

Από την άλλη πλευρά, συγκρίνοντας τις μαρτυρίες του Προκοπίου και του Ιορδάνη παρατηρούμε ένα ευρύ φάσμα αποκλίσεων μεταξύ των δύο πηγών. Ο Προκόπιος δεν συσχετίζει την καταγωγή των Σλάβων με τους Venethi, αλλά αναφέρει ότι στο παρελθόν ονομάζονταν Σπόροι. Άλλες διαφορές παρατηρούνται στον τρόπο ζωής ή στον χώρο εγκατάστασης (νομαδικός στον Προκόπιο, διαβίωση σε δάση και έλη στον Ιορδάνη), αλλά και στο πολιτικό τους σύστημα (δημοκρατία, σε αντίθεση με την αναφορά του Ιορδάνη σε βασιλιά και ανώτερους αξιωματούχους στους Άντες τον τέταρτο αιώνα). Επίσης, αναφορικά με τον γεωγραφικό χώρο της σλαβικής εγκατάστασης, διατυπώθηκε η άποψη ότι οι πληροφορίες του Ιορδάνη ανταποκρίνονται στα δεδομένα της περιόδου 490-520, καθώς αντλεί από γοθτικές πηγές, ενώ του Προκοπίου αντανakλούν την πραγματικότητα των μέσων του 6ου αιώνα²⁴. Τέλος, σε ό,τι αφορά στον Ψευδοκαισάριο, είναι προφανές ότι διέκρινε στους Σκλαβηνούς ένα ακόμη σκυθικό έθνος και κατά την άποψή μας η μαρτυρία του δεν αποτελεί παράθεση αυθεντικών σλαβικών εθίμων ούτε προσφέρει κάποια αξιοσημείωτη πληροφορία συγκριτικά με τις παραπάνω πηγές²⁵. Επίσης, η σύνδεση των Σλάβων του 6ου αιώνα μ.Χ. με τις μαρτυρίες του Ηρόδοτου τον 5ο π.Χ. αιώνα θα πρέπει να απορριφθεί, καθώς η ιστορική εξέλιξη αυτών των φύλων είναι σχεδόν άγνωστη για μία χιλιετία, ενώ δεν είναι ξεκάθαρο και το όλο πλαίσιο των εθνολογικών ανακατατάξεων στην Ανατολική Ευρώπη σε τόσο μεγάλο βάθος χρόνου²⁶.

---

²³ R. Benedicty, «Prokopios' Berichte über die slavische Vorzeit. Beiträge zur historiographischen Methode des Prokopios von Kaisareia», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 14 (1965), 51-78, εδώ 77. G. Kardaras, *Ethnographic Account*, 254-256.

²⁴ Βλ. Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 61-62. Του ιδίου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 58.

²⁵ Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 66-67.

²⁶ Γ. Καρδαράς, *Άντες*, 42. Του ιδίου, *Πρώιμοι Σλάβοι*, 44.

About the author

George Kardaras studied in the Department of History and Archaeology of the University of Ioannina. He has MA and PhD from the same Department. He is working as a Researcher at the Institute of Historical Research of the National Hellenic Research Foundation since 2007. His research interests include the nomadic peoples of late Antiquity and the early Slavs. In this framework he collaborated as a scholar with Universities and Research Institutes of Central and Eastern Europe. His teaching activity is concerning with his interests. His rich scientific work includes numerous publications in international collective volumes and scientific journals, 3 monographs as well as the editing of 3 collective volumes.